

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ

«Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КЕАҚ

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«GYLYM JÁNE BILIM - 2025»
XIX Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XX Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«GYLYM JÁNE BILIM - 2025»**

**PROCEEDINGS
of the XX International Scientific Conference
for students and young scholars
«GYLYM JÁNE BILIM - 2025»**

**2025
Астана**

УДК 001(06)
ББК 72я631
F96

**«GYLYM JÁNE BILIM – 2025» студенттер мен жас ғалымдардың
XX Халықаралық ғылыми конференциясы = XX Международная
научная конференция студентов и молодых ученых «GYLYM JÁNE
BILIM – 2025» = The XX International Scientific Conference for
students and young scholars «GYLYM JÁNE BILIM – 2025». – Астана:
– 3813 б. - қазақша, орысша, ағылшынша.**

ISBN 978-601-08-5373-7

**Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас
ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті
мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.**

**The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young
researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities. В сборник
вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по
актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.**

УДК 001(06)
ББК 72я431
F96

ISBN 978-601-08-5373-7

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті, 2025

808. 24	Пулатов Шерзод Аббозович	Межэтнический диалог и переговорные процессы в полиэтничном Казахстане: институциональные практики и политико-правовые основы	3603
809. 25	Сатвалдиев А.Г.	Қазақстандық этносаясатта «жанубий қозоғистон» газетінің алар орны және түрлі кезеңдердегі мемлекеттік саясаттың оның контентіне әсері	3608
810. 26	Токенов А.С.	Социальный капитал и доверие в казахстанском обществе: к вопросу о влиянии этнической структуры	3613
811. 27	Узарова Л.М.	Особенности коммуникации в сфере этномедиации	3617
812. 28	Урстенова Д.Д.	30 лет АНК: новые возможности народной дипломатии	3622
813. 29	Хмелевский В.А.	Межкультурное многообразие и общая историческая память В республике Казахстан	3627
814. 30	Чжан Цзинкай	«Цветные революции» в эпоху интернета (особенности противостояния в странах СНГ)	3630

6 – СЕКЦИЯ
ФИЛОЛОГИЯНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ФИЛОЛОГИИ

**6.1 ҰЛТТЫҚ ӘДЕБИЕТТАНУДЫҢ ЖАҢА ҮРДІСТЕРІ МЕН ДАМУ БАҒЫТТАРЫ
НОВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ**

815.	Абдулла А. К.	Абай мұрасындағы сакралды ұғымдар	3610
816.	Алаудин Н. Ә.	Нәзира Бердалы поэзиясындағы фольклорлық үрдістер	3614
817.	Амантай Н., Қапсихқызы Д.	«Ескендір» поэмасындағы уақыт пен мәңгілік мәселесі: Абайдың философиялық концепциялары	3618
818.	Ахметбекова Т. У.	Б.Майлин мен А.Чехов әңгімелеріндегі сарказм	3622
819.	Байдуллаева Ж.К.	Қазіргі қазақ прозасындағы мистика жанры	3626
820.	Ғалымжанова З. Т.	Мемуарлық романдардағы тәрбие құндылығы	3629
821.	Дәуренбек А. Ж.	Тұрсын Жұртбайдың «Бесіңді түзе!..» еңбегі: Мұхтар Әуезовтің шығармашылық тағдыры және көркемдік шындық	3632
822.	Ергеш А. М.	Қабдыкәрім Ыдырысов поэзиясындағы интертекст және оның поэтикалық мәні	3638
823.	Еркін А.	«Телқоңыр» және ұлттық болмыс	3641
824.	Жакупова С.С.	XX ғасыр басындағы қазақ әдебиетіндегі ескілікті сынау тенденциясы: Ш.Торайғыровтың «Базарбай молдаға» өлеңі	3644
825.	Жақсыбаева Н. Ж.	Білім берудегі жаңа технологияның тиімділігі	3645
826.	Төребаева А.О.	Жүрсін Ерман арнау өлеңдерінің көркемдік ерекшелігі	3650
827.	Тұрсын Қ. А.	Бейсембай Кенжебаев – аудармашы	3656
828.	Сұлтанбек Ә.	Орыс тілді қазақ жастарының сөз сапасы: түйіткілдер мен шешімдер	3659
829.	Қажетерова Ш. С.	Еркін өлеңдердегі көлеңке образы	3664
830.	Қуанышбаева Н.А.	Тайыр Жомартбаев шығармашылығындағы балалар әдебиетінің көркемдік-жанрлық сипаты және алаш кезеңіндегі білім беру ісіне ықпалы	3669
831.	Құлшар Б. М.	Сатирадағы есімдер жүйесі және олардың эстетикалық-семантикалық жүктемесі	3673
832.	Махмутова А. Қ.	Абай Құнанбайұлының қара сөздері және ұлттық әдебиеттанудың жаңа үрдістері: білім және руханият	3676
833.	Молдахан Е. М.	Tiktok, Instagram секілді әлеуметтік желілерді әдеби білім беруде қолдану тәсілдері	3679
834.	Томабаева А. Ғ.	Шәкәрім мен Қожа Хафиздің философиялық үндестігі	3683
835.	Түсіпбек М. К.	Мұхтар Әуезов пен Оноре де Бальзак шығармаларындағы сыншыл реализм	3688

		принциптері туралы	
836.	Сайфуллаева Б. Б.	Орта ғасыр түркі ойшылдарының мұрасы мен Абай шығармаларындағы көркемдік дәстүр сабақтастығы	3692
837.	Шагирова Д. Р.	Көлеңке архетипінің көркем трансформациясы: Достоевскийдің «Сыңар» повесі мен Төлен Әбдіктің «Парасат майданы» негізінде	3696

**6.2 ҚАЗАҚ ТІЛ БІЛІМІНІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ КАЗАХСКОГО ЯЗЫКОЗНАНИЯ**

838.	Абденкул Д.С.	Үйлену салт өлеңдеріндегі лингвотанымдық сипат	3700
839.	Абдрахман А.Е.	«Ер Төстік» жырындағы ең басты гендерлік көріністер мен символдар	3704
840.	Амирова А.Б.	Мақал-мәтелдер әлеміндегі билік пен гендер: қазақ және ағылшын паремияларының салыстырмалы талдауы	3708
841.	Анарбекова А.Б.	Оқушылар сөйлеу тіліндегі терминдер қолданысы	3715
842.	Бөгетбаева А.Т.	Жаһанданудың мәдени таптаурындардың қалыптасуына әсері	3719
843.	Дәулетші Д.Р.	Жалпықолданыстағы сөздерді термин ретінде қолдануда жарыспалылық мәселесі (ақпараттық технологиялар саласы бойынша)	3723
844.	Ермекқызы А.	Интернет лексиканың қолданысы	3726
845.	Жаныбекқызы Б.	Ұлттық фильмдердегі тілдік ерекшеліктер және әсерлеуші құралдар (көркемдегіш құралдар)	3730
846.	Жарылхасын Б.Қ.	Мұхтар Мағауин шығармашылығындағы фразеологизмдердің мәні	3733
847.	Қуандықова И.Р.	Кірме сөздер: игерілуі және электронды коммуникация ортасындағы қолданысы	3736
848.	Қайыркен А.О.	Корпустық лингвистика: қазақ тілін оқытудағы инновациялық бағыт	3743
849.	Қанатқызы А.	Зейнолла Шүкіровтың шығармаларындағы кейіпкер тілі мен стилі	3747
850.	Қуаныш Ә.	Methodology for the development of students' emotional competence in the lesson of the kazakh language	3751
851.	Қыдырбай Н.А.	Қазақ тіліндегі жаңа сөздер мен терминдердің пайда болуы және оларды қалыптастыру мәселелері	3755
852.	Мадиярова Д.М.	Жастар тіліне әлеуметтік желінің әсері	3759
853.	Меліс А.Б.	«Жер-Ана» ұғымының мағыналық ерекшеліктері	3762
854.	Муратбаева Ж.К.	Қазіргі қазақ киносындағы тілдік ерекшеліктер (комедия жанры негізінде: «Таптым-ау сені»)	3766

855.	Муратова М.	І.Жансүгіровтің «Құлагер» поэмасындағы мінез-құлық метафоралары	3769
856.	Мұхтарова Ф.С.	Қазақ және қырғыз тілдеріндегі тағамға қатысты этнофразеологизмдер	3772
857.	Нугман А.А.	Фразеологизмдердің лингво-мәдени өрісі	3775
858.	Онгарбаева А.О.	Қазақ және өзбек фразеологизмдеріндегі киелі сандардың ортақ белгілері	3777
859.	Оразалина А.А.	К.Оразалиннің тілдік тұлғасын тану мәселесі	3781
860.	Оралбай А.О.	Қазақ тілін әлеуметтік желілерге танымал ету үшін контент стратегиялары	3785
861.	Оспан М.Ж.	Қазақ халқының мақал-мәтелдеріндегі «Бақыт» концептісі	3790
862.	Өркенқызы А.	Постмодернистік мәтіннің байласымы мен тұтасымын барлау	3794
863.	Рзалиева Р.Ж.	Ғаламтордағы тұлғаны тілдік кемсіту: себебі мен салдары	3798
864.	Сәбитқызы Б.	Жанат Әскербекқызының шығармашылығындағы концептуалды метафора	3802
865.	Түйлебаева Қ.Б.	Хаос және контекст	3805
866.	Тұранов Ы.Ә.	Әлихан Бөкейханов шығармаларындағы антропонимдердің психолингвистикалық сипаты	3809
867.	Уәлібек А.А. Беласар І.Қ.	Қазақ фразеологизмдерінің гендерлік аспектісі	3812
868.	Ұланова Е.Д.	Т.Әбдікәкімовтің «Ажал даласындағы тас» өлеңіндегі сөздердің қолданылуының математикалық жиілігі	3816
869.	Халмурат Е.С.	Mangurtism – future tragedy	3819
870.	Шиктыбаева А.	Жасанды интеллект арқылы өтірік өлеңдер құрастыру	3821

6.3 ОРЫС ТІЛІ ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ КОММУНИКАЦИЯ РУССКИЙ ЯЗЫК И МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ

871.	Абдикадырова А.М., Аманжол А.Е., Беккалиқызы А.	Слово <i>хайп</i> и его производные	3825
872.	Амангелді А.Ж.	Слова-паразиты в речи современной молодежи	3828
873.	Аманшаева И.С., Мәлікова А.Н.	Слово прикол и его производные в молодежном сленге (на материале НКРЯ)	3832
874.	Дудко В.Н.	Языковые средства как механизм воздействия	3836
875.	Елубаева К.К.	Устойчивое выражение "24/7" в современной речи: аспекты значения	3841
876.	Жарлықасым Ж.К.	Синтаксические модели новостных заголовков в интернет-СМИ Казахстана	3844

877.	Жумабаева А.Б.	Лексикографический анализ лексемы «упрямство» в русском и казахском языках	3850
878.	Кеңес Н.С.	Жизненное кредо молодёжи Казахстана: лингвоаксиологический аспект	3853
879.	Қалихан А.А.	Специфика молодежной инвективной лексики (на материале соцсетей Tik Tok, Telegram)	3856
880.	Мазуркина У.А.	Фонетическая интерференция при обучении русскому языку как иностранному китайских студентов	3859
881.	МаксUTOва Д.Г.	Научная VS народная этимология объектов Астаны (по материалам уличных интервью инстагида Мити Байназарова)	3862
882.	Серикова Д.М.	Специфика обучения аудированию в 9 классе	3865

**6.4 ОРЫС ӘДЕБИЕТІ: КӨРКЕМ МӘТІНДІ ТАЛДАУ ЖӘНЕ ТҮСІНДІРУ
РУССКАЯ ЛИТЕРАТУРА: АНАЛИЗ И ИНТЕРПРЕТАЦИЯ
ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА**

883.	Абдрахманова Э.	Bakhyt Kairbekov: the problems of creativity	3869
884.	Ерболат Д.	Фольклор как мотивообразующий элемент в повести З. Наурызбай и Л. Калаус «Приключения Бату и его друзей»	3870
885.	Ибраимова С.	Мотив самопожертвования в прозе Л. Улицкой	3874
886.	Кенжетай Б.	Фольклорные образы и мотивы в цикле «Кудыкины горы» Н. Черновой	3876
887.	Курмангалиева Г.	Метафора «необретенный рай» в романе Бахыта Кенжеева «Младший брат»	3879
888.	Мухамадиева К.	Особенности реализации категории «автора» и «скриптора» в романе Т. Толстой «Кысь»	3881
889.	Надирхан В.	Быт и нравы русского помещного дворянства в изображении Н.И. Новикова, Д.И. Фонвизина, А.Н. Радищева	3884
890.	Онгар А.	Символика круга в романе «Круг пепла» Д. Накипова	3888
891.	Оразалина А.	Литературное наследие Рымгали Нургали: социальные и философские аспекты в произведениях писателя	3891
892.	Өсербайұлы С.	Қазақ романының қалыптасу кезеңдері және дамуы	3893
893.	Сарсенбай М.	Концепция детства в литературе: культурный и философский контексты	3897
894.	Сералимова С.	Исторический контекст и культурные традиции в творчестве тюркоязычных писателей	3900
895.	Тахауикызы Ж.	Тема Древнего Новгорода в исторических и художественных произведениях Н.М. Карамзина	3903
896.	Турабекова И.	Образ современной российской женщины в произведениях Дарьи Донцовой	3907

897.	Цындра А.	Фольклорно-мифологический контекст образа ведьмы в повести Н.В. Гоголя «Майская ночь, или Утопленница»	3912
------	-----------	--	------

6.5 АУДАРМА ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС МӘСЕЛЕЛЕРІ

ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА И МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

898.	Айтбаева А.М.	Особенности аудиовизуального перевода на примере фильма «Inception»	3918
899.	Акимбекова К.Ж.	Прагматический аспект перевода рассказов Оскара Уайльда	3920
900.	Алпамыс Т.М.	Intercultural Features of Modality Expression in English and Kazakh: Translation Challenges	3922
901.	Амангелдиева А.М.	Қазақ және ағылшын тілдеріндегі мақал-мәтелдегі кейбір соматизмдер аудармасы	3926
902.	Әбдірахман А.Қ.	Аудиовизуалды аудармада реалияларды беру ерекшеліктері	3928
903.	Бектлеуова А.С.	Тіл және әдеп: ұлттық ерекшеліктер мен аудармадағы ұстанымдар	3931
904.	Бультенова Д.Т.	Culinaronyms as culturally marked lexis: issues of equivalence in translation from Kazakh into English	3933
905.	Дулатова А.А., Кадырова Р.Р.	Ағылшын және қазақ тілдеріндегі фразеологизмдер мен мақал мәтелдердің ұқсастықтары мен айырмашылығы	3937
906.	Елибаева А.Т.	Лингвокультурные трансформации в аудиовизуальном переводе: анализ русской локализации фильма «Веном»	3941
907.	Жексемби Д.Д.	Аудармада қолданылатын цифрлық технологиялардың жетістіктері	3945
908.	Каткенова З.Д.	Childbirth celebration in Kazakh and English cultures	3950
909.	Қыдырбай Г.З.	Орта мектептерде ағылшын грамматикасын оқытуда коммуникативті әдістерді қолдану	3953
910.	Матыгулова А.Н.	Translation of documentary novels	3956
911.	Нығметулла К.Б.	Көркем әдебиет стилінің аудармасы: жасанды интеллект, машиналық аударма мен адам аудармасының салыстырмалы талдауы (Эрнест Хемингуэйдің «Килиманджаро – қарлы тау» әңгімесінің негізінде)	3959
912.	Райнбекова А.К.	«Жеті» санының ағылшын, орыс және қазақ тілдеріндегі фразеологиялық бірліктер мен аудармадағы көрінісі	3962
913.	Сейткенов К.Б.	Көркем мәтін тілі прагматикасын жеткізуде тіркесті бірліктердің аударылу ерекшеліктері	3966
914.	Сүндетова А.Н.	«Жаңбыр» концептісінің тілдік-танымдық сипаты және тіларалық берілуі (Э.Хемингуэйдің «Қош бол, майдан!» романы негізінде)	3972
915.	Утеулиева А.А.	Lexical-semantic types of non-verbal means and their translation	3978

**6.6 ШЕТЕЛ ФИЛОЛОГИЯСЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИНОСТРАННОЙ ФИЛОЛОГИИ**

916.	Айдарбекқызы М. Ермекқызы А.	Тілдердің жойылу қауіпі және қайта жаңғырту мүмкіндіктері	3983
917.	Асатова К.Т.	Semantic and Pragmatic Aspects of Anglicisms in Modern Kazakh	3986
918.	Аслялиева А.Ж.	Frequency and Functional-Semantic Analysis of Color-Denoting Adjectives in George Orwell's "Animal Farm"	3990
919.	Ахметбек Д.А.	Axiological characteristics of the biography of a virtual character	3996
920.	Байсұлтан А. Н.	Ағылшын көркем әдебиетіндегі бейвербалды қарым-қатынастың рөлі	3999
921.	Донбаева А. А.	Использование аутентичных текстовых материалов при обучении чтению в целях повышения мотивации к изучению иностранного языка	4003
922.	Жунусова А. К.	Ағылшын әдебиетіндегі «адамның оң мінезі» лексика-семантикалық өрісінің құрылымы	4008
923.	Кенесбаев А. С.	The language game in modern internet communication	4013
924.	Кенжебай А.Т.	Сравнение языка рекламы в английском и казахском языках	4015
925.	Сабилова Ж.Б.	Репрезентация концепта "семья" в англо-, казахоязычных публицистических дискурсах начала XXI века	4018
926.	Сериккалиева А. Ж.	Образность публицистического дискурса в новогодних речах: сравнительный анализ выступлений президента Казахстана и короля Великобритании	4020
927.	Тлемисова Ж. М.	Semantic analysis of the linguistic changes driven by generation Z's neologisms	4023
928.	Турсынбетова А. Н.	Балалар тіліндегі инновациялар мен олардың сөзжасамдық ерекшеліктері	4027
929.	Ундимисова А.Ж.	Английские пословицы и поговорки: их значение, употребление и русские эквиваленты	4030
930.	Хасенов И. Танабаев Т.	A brief overview of the origins and formation of the basic terms of electricity in English and Kazakh languages	4031
931.	Шандер Д.	The English language acquisition: why are you still unable to speak it?	4034

**6.7 ҚЫТАЙ ФИЛОЛОГИЯСЫ МЕН ЛЕКСИКОЛОГИЯСЫ: ЖАҢА
БАҒЫТТАР МЕН ӘДІСНАМАЛАР
КИТАЙСКАЯ ФИЛОЛОГИЯ И ЛЕКСИКОЛОГИЯ: НОВЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ
И МЕТОДОЛОГИИ**

932.	Абдуллина А.Р.	Тіл мен мәдениеттің өзара байланысы және аудармадағы рөлі	4039
933.	Абдуразакова М. Д.	Ресми іс-қағаздардағы тұрақты тіркестер мен клишелердің аудару тәсілдері (қытай және	4043

		қазақ тілдерінің іскерлік құжаттары негізінде)	
934.	Асқар Н.	Лю Цысиннің “Үш Ғалам” (三体) ғылыми-фантастикалық роман трилогиясының стилистикалық ерекшеліктері	4046
935.	Дюсупжанова Ж.М.	Қытай фильмдерін қазақ тіліне аударудың ең танымал түрлері мен кең таралған әдістері	4049
936.	Кабышева А.Д.	Медициналық терминдерді қытай тілінен қазақ тіліне аудару мәселелері	4054
937.	Күшәнбек М.	Бақ-тағы қытай фразеологизмдерінің қазақ тіліне аударылу ерекшеліктері	4060
938.	Қалекенова Ж.Қ.	Мәдени революция кезеңіндегі әдебиеттің даму көрінісі	4065
939.	Майбас Ә.Т.	Қытай тілін шет тілі ретінде оқытудың бастауыш сатысындағы құрмалас сөйлемдердегі жалғаулықтардың оқыту мәселесі	4068
940.	Мамедова Р.В.	Сравнительный анализ китайских и казахских пословиц и фразеологизмов	4071
941.	Маметова А.М.	Медицина саласындағы кәсіби мәтіндерге лингвистикалық талдау	4076
942.	Мылтықбай Ж.А.	Қытай ауызекі сөйлеу стилінің қолдану аясы	4080
943.	Намазова Ж.Т.	Жасанды интеллект негізіндегі қытай тілін оқу: мүмкіндіктер мен шектеулер	4085
944.	Нұрлан Е.	Цянь Чжуншудың “Қоршалған қамал” романының көркемдік ерекшеліктері мен кейіпкерлер образы	4088
945.	Нұртай А.	«Өмір мен өлім мені қажытады» романында реинкарнация арқылы әлеуметтік жіктелуді бейнелеу	4093
946.	Сейлова А.А.	Влияние политической и культурной ситуации в Китае в период Тан на литературу	4097

**МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENTS**

**СЕКЦИЯ 7. ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ
ECONOMIC SCIENCES**

**Подсекция 7.1 ҰЛТТЫҚ ЭКОНОМИКАНЫҢ АШЫҚТЫҒЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ
ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІ**

**ОТКРЫТОСТЬ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ И ЕЕ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ
БЕЗОПАСНОСТЬ**

OPENNESS OF THE NATIONAL ECONOMY AND ITS ECONOMIC SECURITY

947.	Асылбаева Ж.Е.	Цифровизация в жилищном строительстве: преимущества и перспективы	4100
948.	Аудан Д.Т.	Өнеркәсіп кәсіпорының тұрақты дамуының	4103

6. Сарсенбай Ж.А. Қазіргі қазақ тіліндегі коммуникативті тәжірибе: норма және узус. – Алматы, 2023. – 194 б.

ӘОЖ 81'373

ҰЛТТЫҚ ФИЛЬМДЕРДЕГІ ТІЛДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕР ЖӘНЕ ӘСЕРЛЕУШІ ҚҰРАЛДАР (КӨРКЕМДЕГІШ ҚҰРАЛДАР)

Жаныбекқызы Балғын

balgyn.zhanybekkyzy@icloud.com

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Филология факультеті «Қазақ тілі мен әдебиеті»

мамандығының 1-курс студенті, Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – Ж. Қ. Өмірбекова

Қазіргі таңда кино лингвистикалық зерттеудің маңызды тақырыбының бірі болып отыр. Тарихи фильмдер тілдік ерекшеліктерге бай, өйткені олар кейіпкерлердің тілі мен сөйлеу мәнеріне көп көңіл бөліп, өткен өмір көріністерін жасайды. Төменде тарихи фильмдерде қолданылатын тілдік ерекшеліктердің мысалдары келтірілген:

- Дәуір тілі. Фильмдегі тілдік ерекшелікте дәуір тіліне баса наза аудару қажет. Кейіпкерлердің сөйлеу тілінде сол кезеңге сай көнерген сөздердің, сөйлеу үлгілерінің, диалектінің болуы маңызды. Талдауға алынған фильмдер қазақ хандығы тұсындағы оқиғаға негізделгендіктен, фильм тілі сол дәуірге сай сөздік қормен толықтырылуды қажет етеді.

- Тіл аралық қарым-қатынас мәселесі бар. Яғни фильмде араб, парсы тілінен енген сөздердің және жоңғар тіліндегі сөздердің қолданылуы. Бұл «Жаужүрек мың бала» фильмінде ерекше көрініс тапқан. Жоңғар халқының өз тілінде (ескі моңғол) сөйлеу мәнері әрі аударма нұсқалары қатар айтылады.

- Тарихи терминдер мен тіркестер. Белгілі бір кезеңге қатысты нақты лексика мен терминологияны қолдану фильмде бейнеленген фактілердің дұрыстығын растауға көмектеседі.

- Әсерлеуші (көркемдегіш) құралдар. Фильмнің мәнерін әсерлі, көркем ете түсу үшін кейіпкерлер сөзінде көркемдегіш құралдар жиі пайдаланылады.

Осы лингвистикалық ерекшеліктердің барлығын тарихи атмосфераны құру және экранда өткен заманның рухын жеткізу үшін пайдалануға болады.

Диалектілік ерекшеліктер. Фильмдерде диалектілерді қолдану - әрекетті, географиялық органы жеткізудің тиімді құралы. Диалект – белгілі бір тілдің өз ішіндегі алуан түрлілік, аумақтық, әлеуметтік, кәсіптік ортадағы адамдардың сөйлеуінде қалыптасқан жалпыхалықтық тілден бөлекше ерекшеліктер.

Диалектизм болуы үшін екі шарт болу керек:

- 1) Әдеби тілде қолданылмайтын, тек белгілі бір говорға, диалектіге тән сөз болу керек;
- 2) Диалектизмнің өзінің таралу шегі (изоглосы) болу керек [1].

Сондай-ақ, диалектінің қолданылуына фильмнің өзіндік ерекшелігі, мәдени мұра, аймақты дәстүр, режиссерлердің шешімдері сияқты көптеген факторлар әсер етуі мүмкін. Аталған фильмдердегі диалектілік ерекшеліктерге назар аударайық:

Мұқым. *Жошының мұқым-тұқымы Шайбан туының астына жиылар еді.* [2]. Мұқым - бүкіл, барлық. /Сем., Ақс/ [3, 22-б.]. Сондай-ақ Ж. Болатов шығыс говорлар тобына мұқым (бүкіл) сөзін жатқызады [4]. Қазақ әдеби тілінің сөздігінде де осындай анықтама беріледі, әрі оны араб тілінен енген сөздердің қатарына жатқызады. Мұқым – [ар. *مقیم*] есім. Бүкіл, күллі, барлық, түгел. Өзін мұқым ел алдында айыпты санап, күйрек ойдан бас кеше алмай әуре-сарсаң болып еді [5].

Ырғын. Ұлы дала таңы фильмінде былай қолданылады: *Алдияр, менің де адамдарым мынау Аққорған жағынан ырғын олжамен келді* [3]. Қазақ тілінің аймақтық сөздігінде: ырғын – (Жамб., Жам.) пайда, табыс. Ырғын – (Алм., Кег., Жамб., Тал., Шымк., Түркіс.) орасан, көп, мол [7]. Фильм тілінде бұл көп, мол, пайдалы олжамен келгендігі туралы айтылып отыр.

Уақ. *Бір уақ осыны неге ойламайсыңдар, а?* [3]. Аймақтық сөздікте - (Алм., Кег., Жам., Қарақ.) уақыт мағынасында келеді [6]. Ал қазақ тіліндегі араб, парсы сөздерінің түсіндірме сөздігінде араб тілінен енген сөз ретінде беріледі. Уақ – (ар. уақт وقت) 1. Шақ, сәт. 2. Маусым, мерзім. 3. Мезгіл, кезең [7].

Мейман. *Меніңше, мұндай мейманның төрге отырғанының еш айыбы жоқ* [3]. Мейман сөзі диалекті сөз ретінде бірнеше мағынада қолданылады. Мейман – 1. (Оңт. Қаз.) шешек ауру болса, мейман – 2. (Талд.) суарылмайтын егістік, бидай, шөл бидай деп көрсетіледі [8, 510-б.]. Е. Бекмахамбетовтың көрсетуі бойынша мейман парсы сөзі (мехман) – қонақ мағынасында жұмсалады [9, 118-б.]. Қазақстанның Оңтүстік өңірлерінде қонақ сөзінің орнына мейман сөзі диалект қызметінде қолданылады. Фильмде де мейман сөзі қонақ мағынасында қолданылған. Бұл сөз кірме сөз болғанымен, алғаш белсенді түрде қонақ сөзімен қатар қолданылса да, тіліміз дами келе белгілі бір аймақты қамтитын шектеулі деңгейге жеткен. Қазіргі кезде көп аймақтарда қолданыла бермегенімен, әр түрлі мағынада жергілікті жерлерде қолданылатын диалектіге айналған [9, 90-б.].

Өжектеу. *Не болды соншама өжектеп?* [10]. Өжектеу – 1. (Гур., Бақс., Есб.) ежіктеу. Өжектеп қайта-қайта несіне сұрайсың? 2. (Гур., Есб.) керілдесу [6]. Фильмде бұл сөз таластыру, керілдесу мағынасында қолданылған.

Дәргейі. *Кешегі Ұрыс хан бабамыз құрған Ақ орда шаңырағын қайта көтеріп, Дешті Қытшақы қайра дәргейімізге келтірер кез келді* [6]. Дәргейі – (Сем., Ақс., Көкп.) қол асты, құзыры, билігі [6].

Жарадар болу. *Бүгін біраз сілікпесін шығарып ек, әттең жарадар боп қалдым* [4]. Жарадар болу – (Алм., Жам., Қ. орда., Сыр, Жал., Қарм., Шиелі) жаралы [6].

Дөкерлік. *Уа, Алланың жердегі көлеңкесі, ұлы хан-ием, бұған қарсылығымды шолақ тілмен дөкер білдіргенім үшін гафу етіңіз* [5]. Дөкерлік – зат есім. жеркілікті сөз [11].

Келесі кезекте фильмдердегі **әсерлеуші құралдар (көркемдегіш)** міндетті түрде болады. З. Ахметов: «Халықтың тіршілігі – тұрмысымен, тарихи-қоғамдық жағдайлармен тығыз байланысты туған, сондықтан халықтың, ұлттың бояу өрнектерінің айқындылығымен көзге түсетін бейнелі сөздерді теңеу, метафора, метонимия, символ, гипербола тағы сондай суреттеу, көркемдеу құралдарына түгел қамтып тұтасымен алсақ, оларды бір халықтың ой-санасындағы, көркем ұғым-түсініктеріндегі ұлттық сипаттардың жарқын көрінісі дей аламыз», - деп жазады [12, 14-б.]. «Жаужүрек мың бала» фильмінің кеңесшісі тарих ғылымының докторы, профессор Қинаят Зардыханұлы сұхбатында: «Жаужүрек мың бала» - тарихи деректі емес, көркем фильм. Сондықтан картинада тарихи оқиғалар образды түрде берілді. Мұнда көркемдік әрлеу, мәнерлеу және сюжет бар. Тарихта нақты «Мың бала» деген оқиға жоқ. Бұл – арманнан туған аңыз [13]. Демек, фильмде әсерлеуші құралдардың қолданылуы – көркемдік бояуын асыра түсуге септігін тигізеді.

Тілді көрнекті ете түсі үшін, дерексіз нәрсені деректі, жансыз нәрсені жанды сипатында жеткізу үшін түрлі әдістер жасалады. Қ. Өмірәлиев «XV-XIX ғасырлардағы қазақ поэзиясының тілі» деген еңбегінде поэзияда жиі қолданылатын көркемдік тәсілдерге эпитет, теңеу, метафораларды жатқызады [14, 209-б.].

Осының ішінде фильм тілінде ең көп қолданылғаны – теңеу. З. Ахметов теңеудің ерекшелігі туралы: «Теңеу туралы айтылғанда салыстыру үшін қандай нәрсе алынып отырса, соған көбірек мән беріледі. Сол салыстырылып отырған қандай нәрсе, оның нендей ерекшелігі

көрсетіліп отыр және екі нәрсені теңестірудің өзінен қандай мағына туып, ол аңғарылады, міне, алдымен осылар ескерілуі тиіс», - деген тұжырым жасайды [15, 18-б].

Т. Қоңыровтың анықтауы бойынша, қазақ тіліндегі теңеулер сегіз түрлі тәсілмен жасалады. Бұлардың ішінде ең пәрмендісі -дай, -дей, -тай, -тей, -дайын, -дейін жұрнақтары көмегімен жасалатын теңеулер. Бүкіл қазақ теңеулерінің 70 пайыздан астамы осы тәсіл арқылы жасалған. Екінші орынды сияқты, сықылды, тәрізді сөздерінің қосылуы. Бұл теңеулер 10-15 пайызды алады. Үшінші орынды -ша, -ше жұрнағы арқылы жасалатын тәсіл, төртінші орынды ұқсас сөзінің көмегімен жасалатын тәсіл, бесінші орынды бейне сөзі тәсілі, алтыншы орынды -нан, -нен, -дан, -ден, -тан, -тен жалғауы тәсілі, жетінші орынды аралас тәсілі, сегізінші тең сөзі тәсілі [7, 11, 20-б].

-дай, -дей, -тай, -тей, -дайын, -дейін тұлғалы теңеулер: *Шығыс қанаттағы түмен сақадай сай. Қазір шар болаттай шымданған шағы. Қайратына тәнті болдым, асау айғырдай жалына қол тигізер емес* [40]. *Ертең саған балпанақтай ұл, балдырғандай қыз сүйдіріп, тұқымыңды көбейткелі тұр. Кәріқұлақтардың естерінде шығар осыдан екі мүшел заман бұрын. Мен тақалсам неге кірпідей жиырыла бересің осы?* [7].

Фильмдерде **эпитеттің** қолданылу ерекшеліктер. Эпитетке ғалымдар түрлі анықтама береді. З. Ахметов: «Эпитет (сипаттама) – заттың не құбылыстың айрықша белгісін, қасиетін білдіретін бейнелі сөз. Эпитет ұғымға, нәрсеге бейнелілік, нақтылық сипат береді. Мысалы, кеш деген сөз жалпы ұғымды, тәуліктің бір кезін, уақыт мезгілін білдіреді. Ал қысқы кеш, не қоңыр кеш десек, ол көзге елестерліктей нақтылы бейне. Көптеген эпитеттерде ұлттық бояу-бедер болады» - деген [15, 376-б.].

Фильмдердегі эпитеттердің қолданысы: *Алтын серлі шапан. Көке ақиқатты ғана емес, ащы шындықты да айттыңыз* [6]. *Шайбанның маған деген арам пизғылында. Алашты ел қылған Орыс ханның асыл сүйегі жатқан Сығанақ қазір жау қолында. Сондықтан Сығанаққа аттанып, ата жауымыздықкөк семсердің жүзіне жем қылмай Алаштың ісі бітпек емес. Неге екеуімізге тізе қосып, менің хан атам Әбілхайырдың ақ туын көк аспан астында қайта көтермеске. Бір ауыздан жұдырықтай жұмылып ұлы майданға қамданайық* [7].

Фильмдерде көріктеуіш құралдардың бірі – **метафораны** да кездестіруге болады. Қ. Жұмалиев: «Метафора тіл табиғатында терең тамыр жайған сөйлеу өнеріміздің барлық саласынан бой көрсететін жалпы тілдік категория, сөзді астарлай қолдану», - десе [6, 2-б]. Академик З. Қабдолов: «Метафора (гр. Metaphora – көшіру) – сөз мәнін өңдендіре өзгертіп айту, суреттеліп отырған затты не құбылысты айқындай, ажарландыра түсу үшін оларды өздеріне ұқсас өзге затқа не құбылысқа балау: сөйтіп, суреттеліп отырған заттың не құбылыстың мағынасын үстеу, мазмұнын тереңдетіп, әсерін күшейту» - деп түсіндіреді [16, 201-б]. Фильмдегі метафораның көріністері: *Оттама, бүгінгі бала – ертеңгі әскер. Ұйқыдағы айдаһар оянып кетсе, жағдайымыз қиынға соғады. Жер – елдіктің негізі*.

Келесі **метонимияның (алмастыру)** қолданысы. Ә. Хасеновтің «Тіл білімі» оқулығында: Метонимияның метафорадан бір айырмашылығы мынау: метафора, негізінен, ұқсас екі зат немесе құбылысты бір-ақ атаумен атаса, метонимия ойда сақталынып тұрған бірер сөзді айтпай-ақ, ол сөзді екінші бір сөз мағынасына сыйыстырып жібереді. Ондайда екі немесе одан да көп сөз мағынасы сол сөздер орнына қолданылған бір-ақ сөзден оп-оңай аңғарылады. Оның себебі – метонимия халық тілінде ертеден бермен қарай қалыптасқан ұғымдарға сәйкес жасалынады.

Тарихи фильмдер – тарихтың сақталуының әрі тілдік ерекшеліктің жоғалмауының негізі. Сол себепті баға жетпес тіліміздің ерекшеліктерін толығымен сақтау – ұлттық мәдениеттің дәлелі болмақ.

Пайдаланылған әдебиттер тізімі

1. Оразов М., Қайдаров Ә. Түркітануға кіріспе. – Алматы: Арыс, 2004 - 116 б.

2. Сарыбаев Ш., Нақысбеков О. Қазақ тілінің аймақтық лексикасы. – Алматы: Ғылым, 1989. – 192 б.
3. Ұлы дала таңы. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=BvS4YvxK6IY>
4. Болатов Ж. Восточная группа говоров казахского языка и ее отношение к литературному языку: Автореф. Диск...докт. Филол. Наук. – Алма-Ата, 1970
5. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 11-том. // Құраст.: Ж. Манкеева, С.Бизақов, Ә. Жүнісбек және т.б. – Алматы, 2011. – 752 б.
6. Қазақ тілінің аймақтық сөздігі // Құраст.: Ғ. Қалиев, О. Нақысбеков, Ш. Сарыбаев, А. Үдербаев және т.б. – Алматы: Арыс баспасы, 2005. – 824 б.
7. Мамырбекова Г. Қазақ тіліндегі араб, парсы сөздерінің түсіндірме сөздігі. – Алматы, 2017. – 658 б
8. Диалектологиялық сөздік. – Алматы: Арыс, 2007. – 800 б.
9. Бекмұхаметов Е. Б. Қазақ тіліндегі араб-парсы сөздері: Түсіндірме сөздік. – Алматы: Қазақстан, 1977. – 199 б.
10. Нөгербек Р.К., Наурызбекова Г.К., Мұқышева Н.Р. Қазақ киносының тарихы // ҚР Білім және ғылым министрлігі, Т. Жүргенов атындағы ҚазҰОА. – Алматы: ИздатМаркет, 2005.
11. Томанов М. Қазақ тілінің тарихи грамматикасы. – Алматы: Мектеп, 1981. – 206 б.
12. «Алтын тақ» - қазақ хандығының көркем шежіресі. URL: <https://abai.kz/post/87742>
13. Өмірәлиев Қ. XV-XIX ғасырлардағы қазақ поэзиясының тілі. – Алматы, 1976. – 269 б.
14. Қоңыров Т. Тұрақты теңеулер сөздігі. – Алматы, 2007. – 477 б.
15. Ахметов З. Өлең сөздің теориясы. – Алматы: Мектеп, 1973. – 211 б.
16. Қабдолов З. Сөз өнері. – Алматы, 1983. – 454 б.

ӘОЖ81'1:82-3

МҰХТАР МАҒАУИН ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРДІҢ МӘНІ

Жарылхасын Балнұр Қалмаханбетқызы

zharylasyn.balnur@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Филология факультеті

«Қазақ тілі мен әдебиеті» мамандығының 1-курс студенті, Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – Ж. Қ. Өмірбекова

Қазақтың тіл байлығы тек сөздің санымен ғана өлшенбейді. Сөз байлығы деген ұғым – сөздің әр алуандылығы мен мағына реңктерінің молдығымен бағаланатын аса күрделі категория. Сөз алуандылығы дегенде бірінші байқалатын ерекшелік – халық ана тілі арқылы ақиқат дүниедегі зат, құбылыс атауларын бір-бірінен ажыратып, айырымын тап басып ат қойып, айдар тағуы. Бұл көбіне сезім мен түйсіктің, ал заттар мен құбылыстардың басын қосатын ортақ белгілерінің сырын біліп, мәнін дәл табу ойлау мен сананың әрекеті деуге болады.

Фразеологизмнің негізін қалаған ғалым І.Кеңесбаевтың пікірі бойынша: Ұлттық тілдің сөз қазынасы түр-түрпаты жағынан да әр алуан болып келеді: жеке сөздер, күрделі сөздер, қос сөздер, тұрақты сөз тіркестері түрінде кездесетін лексикалық бірліктер бар. Солардың бір саласы – «фразеологиялық тіркестер», қысқаша «фразеологизмдер» деп аталады. Фразеологизмдер – құрамы жағынан тұрақтылығымен, «дайын» күйде кездесетіндігімен, кез келген тұста қолдана беруге болмайтын талғампаздығымен, мағына-мазмұн тереңдігімен, бейнелілігімен ерекшеленіп тұратын тілдік құбылыс. Фразеологизмдер кейде жеке сөздердің эмоционалды, экспрессивті